

บทบรรณาธิการ

นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ

วารสารมานุษยวิทยาลบับนี้มีเนื้อหาแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งคือ บทความจากงานวิจัย ประกอบด้วย 5 บทความ คือ 1) สถานการณ์โรคระบาดอุบัติใหม่ที่ชื่อโควิด-19 ภายใต้ระบอบอำนาจความรู้ทางการแพทย์ 2) การเมืองของอัตลักษณ์ของคนไทในสิบสองปันนา 3) การสร้างความทันสมัยในวัฒนธรรมม้งโปรเตสแตนต์ 4) การสถาปนาสถาบันรักโรแมนติกในยุคสร้างชาติไทยในทศวรรษ 2480 และ 5) การเล่นเกมออนไลน์ในฐานะเป็นกลไกของระบบทุนนิยมยุคดิจิทัล ส่วนที่สองนำเสนอข้อถกเถียงทางแนวคิดทฤษฎีมานุษยวิทยาและการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมร่วมสมัย ประกอบด้วย 3 บทความ คือ 1) ทบทวนทฤษฎีปฏิบัติการในฐานะเป็นจุดเปลี่ยนในการศึกษาวัฒนธรรม 2) การดำรงอยู่ของอคติทางสังคมและวัฒนธรรมในปัญญาประดิษฐ์ 3) ชีวิตของคนรุ่นใหม่ในสังคมไทยที่สะท้อนออกมาในการสื่อสารทางการเมือง

ในส่วนที่หนึ่ง บทความของสุมาลี มหณรงค์ชัย อธิบายให้เห็นว่ามาตรการต่าง ๆ ที่รัฐไทยนำมาใช้กับประชาชนในช่วงที่มีการระบาดของโควิด-19 สะท้อนให้เห็น “ชีวการเมือง” หรือวิธีการควบคุมชีวิตของประชาชนผ่านกฎข้อบังคับต่าง ๆ เช่น ห้ามนอกออกบ้านในเวลากลางคืน ร่างกายของประชาชนจะถูกจัดระเบียบด้วยความรู้ทางการแพทย์ (ชีวอำนาจ) เพื่อให้กลายเป็นร่างที่สั่งการได้ เห็นได้จากการสวมหน้ากากอนามัย การล้างมือด้วยเจลแอลกอฮอล์ การเว้นระยะห่างทางสังคม การวัดอุณหภูมิ และการกักตัว วิธีปฏิบัติด้านสาธารณสุขเหล่านี้คือเทคนิคที่แยบยลที่รัฐนำมาควบคุมประชาชน ทั้งนี้ กลไกของรัฐในการควบคุมและป้องกันโรคระบาดวางอยู่บนฐานคิดที่ว่าชีวิตพลเมืองจะต้องมั่นคงปลอดภัย สังคมจะต้องอยู่ในความสงบ และโรคระบาดคือสิ่งที่น่ากลัว ฐานคิดนี้วางอยู่บนระบบเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ที่จัดระเบียบสังคมและชีวิตในฐานะเป็นวัตถุวิสัย ถูกตรวจวัดเป็นตัวเลข และแยกคู่ตรงข้ามสรรพสิ่งแบบขาวกับดำ เช่น ความเจ็บป่วยตรงข้ามกับความแข็งแรง ส่งผลให้ชีวิตพลเมืองกลายเป็นวัตถุทางการแพทย์

บทความของวสันต์ ปัญญาแก้ว อธิบายให้เห็นชีวิตของเจ้าหม่อมคำลือ ในฐานะเป็นเจ้าแผ่นดินองค์สุดท้ายของชาวไทลื้อในสิบสองปันนา ซึ่งเสียชีวิตเมื่อ 1 ตุลาคม

2560 ในฐานะที่วัฒนธรรมของไทลื้อภายใต้การปกครองของรัฐบาลจีน เจ้าแผ่นดินของพวกเขาก็เปรียบเสมือนเป็นสัญลักษณ์เชิงการเมือง ชาวไทลื้อจึงจัดพิธีศพของเจ้าหม่อมคำลืออย่างใหญ่โตตามขั้นตอนตามจารีตประเพณีที่วัดป่าเจ รู่จ๊กในนาม “เจ้าแผ่นดินนอนแรม” หมายถึงให้ร่างของเจ้าแผ่นดินนอนบนผ้าแพร ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทลื้อกับรัฐบาลจีนมีลักษณะของการตอบโต้และพึ่งพาอาศัยกันไปมาตลอดเวลา เมื่อสังคมจีนเริ่มรับเอาระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้ามาอย่างเต็มรูปแบบ รัฐบาลจีนพยายามทำให้อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่เพื่อเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวที่สำคัญ ฉะนั้น การรื้อฟื้นประเพณีศพของเจ้าแผ่นดินจึงเป็นการแสดงท่าทีของชาวไทลื้อที่น้อมรับการเข้าสู่ระบบทุนนิยมและการทำให้วัฒนธรรมของตนได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยว นอกจากนั้น ร่องรอยทางวัฒนธรรมของไทลื้อที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐของจีน สะท้อนว่าวัฒนธรรมไทลื้อซ้อนทับอยู่กับเศรษฐกิจทุนนิยมและการพัฒนาของจีนสมัยใหม่

บทความของประสิทธิ์ ลิขิรา และรัตนา ด้วยดี อธิบายให้เห็นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งนับถือศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ กลุ่มม้งกลุ่มนี้ย้ายถิ่นอาศัยจากภูเขาไปสู่พื้นที่ราบของเมืองเชียงใหม่ในช่วงทศวรรษ 2510 เพื่อที่จะประกอบอาชีพค้าขายและเข้าเรียนในระบบการศึกษาไทย แต่เดิมกลุ่มม้งมักจะถูกมองว่าเป็นคนที่ล้าหลัง ไร้ความเจริญ เป็นคนป่าคนดอย ภาพลักษณ์ดังกล่าวนี้ค่อย ๆ เปลี่ยนไปเมื่อชาวม้งได้รับการพัฒนาและเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ ซึ่งก่อตัวและได้รับอิทธิพลมาจากชาวม้งที่อพยพไปอยู่ในสหรัฐอเมริกา และกลับมาเผยแพร่ศาสนาในเชียงใหม่ ชาวม้งโปรเตสแตนต์จึงรับเอาธรรมเนียมปฏิบัติแบบตะวันตกมาปรับใช้ เช่น เล่นดนตรีในโบสถ์ ทำพิธีแต่งงานในโบสถ์ เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดตัวตนที่ทันสมัยและมีความเป็นอารยะแบบคนผิวขาวในตะวันตก ขณะเดียวกันก็เป็นการถอยห่างจากจารีตประเพณีแบบเดิมที่ไม่เอื้อต่อการใช้ชีวิตในเมือง ผลที่ตามมาคือ ม้งที่นับถือศาสนาคริสต์จะคิดว่าตนเองก้าวหน้าและทันสมัยกว่าม้งที่นับถือวิญญาณบรรพบุรุษ

บทความของณณพณ์ ดั่งวงวิเศษ อธิบายให้เห็นว่าในช่วงทศวรรษ 2480 เป็นช่วงที่รัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีบทบาทในการสร้างชาติและควบคุมชีวิตของพลเมืองเกือบทุกด้าน ในเรื่องบทบาทของชายหญิงในสังคมก็เช่นกัน จอมพล ป.

มีนโยบายสร้างพ่อพันธุ์และแม่พันธุ์เพื่อผลิตประชากรให้กับชาติ ซึ่งนโยบายนี้ได้นำวิธีการสร้างครอบครัวและความรักแบบผิวเดียวมียเดียวมาเป็นบรรทัดฐาน ซึ่งเป็นการบ่งชี้ความศิวิไลซ์ของชาติ รวมทั้งบ่งชี้อำนาจความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่เข้ามาจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางเพศภาวะของพลเมือง เครื่องมือที่รัฐไทยนำมาใช้ก็คือการ “วัดนั้มผิวเมีย” ที่แสดงออกในประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการปฏิบัติของผิวเมีย กำหนดการพิธีสมรสของคนไทย การจัดตั้งองค์การส่งเสริมการสมรส คู่มือสมรส และสำนักงานสื่อสมรส สิ่งเหล่านี้คือการทำให้ความรักแบบโรแมนติคก่อเป็นรูปเป็นร่างผ่านกลไกของราชการไทย ขณะเดียวกันก็นำเอาระบบเครือญาติตามจารีตประเพณีไทยมาเป็นกลไกควบคุม พิสูจน์ และตรวจสอบความรักที่ซื่อสัตย์และยืนยาวของคู่รักผิวเมีย ดังนั้น พิธีการสมรสคือรูปแบบของอำนาจที่แยกย่อยหน่วยงานต่าง ๆ ที่รัฐสร้างขึ้นเพื่อทำงานเกี่ยวกับการสมรสก็ล้วนเป็นเครือข่ายของการใช้อำนาจ ความรักเดียวใจเดียวที่ชายหญิงพยายามจะปฏิบัติจึงเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของการสร้างชาติ

บทความของรวีพล สิมังสวัสดิ์ อธิบายเกี่ยวกับธุรกิจเกมออนไลน์ (electronic sports หรือ e-sport) ที่ได้รับความนิยมจากคนจำนวนมากและเป็นแหล่งแสวงหารายได้มหาศาลของบริษัทที่สร้างเกม กลไกสำคัญของธุรกิจชนิดนี้คือการทำให้เกิดการแข่งขันเพื่อชิงเงินรางวัล พร้อมกับการถ่ายทอดสดออนไลน์โดย Twitch TV ที่มีคนดูทั่วโลกหลายล้านคนเหมือนเป็นการชมกีฬาในโลกเสมือนจริง จนทำให้เกิดพื้นที่สังคมขนาดใหญ่และการแสวงหากำไรจากการโฆษณาสินค้าจำนวนมาก การมาบรรจบกันระหว่างเกมออนไลน์และการถ่ายทอดสดคือรูปแบบวัฒนธรรมใหม่ที่สังคมดิจิทัล ซึ่งสะท้อนให้เห็นเครือข่ายทางสังคมของผู้เล่นเกม ผู้ชม ผู้ถ่ายทอด (streamer) ผู้ผลิตรายการ ผู้เล่นเกม ผู้โฆษณา เครือข่ายเหล่านี้ดำรงอยู่ในโครงสร้างความสัมพันธ์แบบทุนนิยม ผู้มีบทบาทสำคัญคือผู้ถ่ายทอด ถ้าผู้ชมติดตามผู้ถ่ายทอดคนใดจำนวนมาก ผู้ถ่ายทอดคนนั้นก็จะได้รับเงินเพิ่มขึ้นจากบริษัท Twitch TV สังคมของการดูกีฬาออนไลน์ในลักษณะนี้ทำให้เกิด “สินค้า” ที่เป็นภาพ เสียง ข้อความของการสนทนาพูดคุยที่ถูกสร้างขึ้นโดยผู้ชมและผู้ถ่ายทอด ซึ่งถือเป็นรูปแบบของการใช้แรงงานและการเอาเปรียบรูปแบบใหม่ในสื่อดิจิทัล โดยที่บริษัท Twitch TV ไม่ต้องลงทุนแต่รอรับผลกำไรจำนวนมาก

ส่วนที่สอง บทความของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี พยายามทบทวนทฤษฎีปฏิบัติการที่สร้างจุดเปลี่ยนในการวิเคราะห์วัฒนธรรมของนักมานุษยวิทยา ซึ่งได้รับ

อิทธิพลความคิดมาจาก Pierre Bourdieu และ Anthony Giddens โดยชี้ให้เห็นการเชื่อมโยงของโครงสร้างสังคมกับวิถีปฏิบัติของมนุษย์ที่ต่างมีอำนาจต่อกัน เป็นสองส่วนที่แยกจากกันไม่ได้ ต่างฝ่ายต่างร่วมสร้างซึ่งกันและกัน และทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมเป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ โครงสร้างสังคมถูกผลิตซ้ำผ่านการปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ปฏิบัติการทางสังคมจำเป็นต้องมองให้เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องและมองเห็นกลุ่มคนที่ลุกขึ้นมาท้าทายเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม

บทความของนิติ ภัทรพันธุ์ ชี้ให้เห็นว่าการสร้างสติปัญญาและความมีเหตุผลให้กับปัญญาประดิษฐ์ เช่น รถยนต์ที่ขับเคลื่อนได้เอง แฝงด้วยประสบการณ์ของมนุษย์เกี่ยวกับการตัดสินใจจริยธรรมและศีลธรรม ซึ่งผันแปรไปตามเงื่อนไขสังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลาย ดังนั้นปัญญาประดิษฐ์ที่ถูกสร้างในสังคมตะวันตกย่อมจะแฝงด้วยโลกทัศน์และความเชื่อแบบตะวันตก ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อการทำงานของปัญญาประดิษฐ์ที่ผลิตซ้ำวิธีการเลือกปฏิบัติและอคติทางสังคม เช่น รถยนต์ที่ขับเคลื่อนเองตรวจจับคนที่มีความพิการได้ดีกว่าคนผิวดำ ถ้าคนผิวดำข้ามถนนก็จะเสี่ยงต่อการถูกรถชน เป็นต้น

บทความยุคติ มุกดาวิจิตร อธิบายให้เห็นภาษาของการสื่อสารทางการเมืองของคนรุ่นใหม่ในสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งบ่งบอกให้รู้ว่าคุณกลุ่มนี้เติบโตมาใน “โลกชีวะ” (lifeworld) ที่ไม่เหมือนกับคนรุ่นพ่อแม่ คนรุ่นใหม่มีชีวิตอยู่ในโลกสื่อสารยุคดิจิทัลที่รวดเร็วและตอบโต้กันไปมาอย่างไร้ข้อจำกัดของพื้นที่และเวลา และมีได้ตกอยู่ใต้การควบคุมของรัฐ พวกเขามองเห็นชีวิตและสังคมต่างออกไป รูปแบบในการแสดงออกทางการเมืองที่พบ เช่น “แฟลชม็อบ” การชูสามนิ้ว การใช้เพลงการ์ตูนญี่ปุ่นมาล้อเลียนผู้มีอำนาจ การใช้ “ภาษาลู” ของกลุ่ม LGBTQ การแสดงพิธีกรรมสัญลักษณ์ฝังหมุดคณะราษฎร 2563 เป็นต้น การแสดงออกเหล่านี้เป็นทั้งความกำกวมและการพูดวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมา ซึ่งสะท้อนชีวิตทางสังคมของคนรุ่นใหม่ที่แตกต่างกันต้องหันมาทำความเข้าใจ